

Dobrosława Świerczyńska

O badaniach pseudonimu literackiego w Polsce

Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza 16, 103-110

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Dobrosława Świerczyńska

O BADANIACH PSEUDONIMU LITERACKIEGO W POLSCE

Pseudonim towarzyszy naszemu piśmiennictwu niemal od jego początków od dziś. Posługiwanie się w pracy pisarskiej formami zastępującymi nazwisko jest w historii literatury stwierdzone od połowy wieku XV, choć bardzo prawdopodobne — ale przy obecnym stanie badań trudne do udokumentowania — jest ich występowanie w okresie wcześniejszym. Licznymi pseudonimami posługiwali się więc Filip Buonaccorsi, Mikołaj Rej, Sebastian Klonowic, Ignacy Krasicki, Józef Korzeniowski, Zygmunt Kraszyński, Karol Estreicher, Maria Konopnicka, Henryk Sienkiewicz, Aleksander Świętochowski, Stefan Żeromski, Zenon Przesmycki, Bolesław Leśmian, Julian Tuwim, Antoni Słonimski, Wilhelm Szewczyk, Urszula Koziół i in. Listę tę można by poszerzać do ok. 15 tys. nazwisk, tytuł bowiem autorów — pisarzy, publicystów, dziennikarzy — obejmuje kartoteka przygotowywanego w IBL PAN pod redakcją Edmunda Jankowskiego *Słownika pseudonimów pisarzy polskich*. Należy jeszcze dodać, że na każdego „statystycznego” autora w tej kartotece przypadają ponad trzy pseudonimy. Rachunek jest więc prosty: przez polską literaturę, publicystykę, dziennikarstwo przewija się grubo ponad 45 tysięcy pseudonimów, których rozwiązania znamy, oraz równie dużo pseudonimów dotąd nie rozwiązanych.

Pseudonim literacki, jego ewidencjonowanie i rozwiązywanie, przyczyny pojawiania się, rodzaje i funkcje budziły ciekawość od dawna¹. Czytelnicy chcieli wiedzieć, kto kryje się pod określonym pseudonimem i dlaczego się on w takiej, a nie innej formie pojawił. Badacze, odpowiadając na to zapotrzebowanie, przygotowywali wykazy rozwiązań zmyślonych oznaczeń autorstwa, a realizując własne zainteresowania opracowywali zagadnienia dotyczące problemów pseudonimu i pseudonimowości.

W ten sposób powstały niejako dwie dyscypliny: pseudonimografia zajmująca się właśnie ewidencjonowaniem i rozwiązywaniem pseudonimów, a więc i przygotowywaniem odpowiednich słowników oraz pseudonimolo-

gia traktująca o pseudonimach od strony teoretycznej, rozpatrująca przyczyny ich powstania, historię, budowę, funkcję itp.²

Pseudonimografia polska ma spore tradycje i osiągnięcia. Już nasi pierwsi bibliografowie — Jan Daniel Janocki i Józef Aleksander Jabłonowski na marginesie prowadzonych przez siebie prac zajmowali się rozwiązywaniem autorstwa publikacji anonimowych i wydanych pod pseudonimem. Ale dopiero Józef Jędrzej Załuski podjął próbę ich częściowego zewidencjonowania w druku. Mianowicie za przygotowanym przez siebie w 1754 r. dziełem *Publiusza Vergiliusza Marona Księgi wszystkie* przytoczył na 100 stronicach dodatek zatytułowany *Bibliotheca poetarum polonorum qui patrio sermonae scripserunt*. Pseudonimy występują tu w trzech grupach zapisów: w pierwszej podano nazwiska i pseudonimy Polaków — tłumaczy autorów obcych, w drugiej — uporządkowanej alfabetycznie według tytułów utworów — pseudonimy znajdują się w dziale „Anonymorum vel pseudonymorum”, wreszcie w grupie trzeciej, przy omawianiu twórczości poszczególnych pisarzy, przytoczono pseudonimy przez nich używane. W sumie Załuski podał około 20 pseudonimów rozwiązanych stosując formułkę „sub nomine” oraz tyleż pseudonimów nie rozwiązanych opatrując fałszywe nazwisko uwagą „pseudon” lub „pseudonym”.

40 pseudonimów — to oczywiście nie jest dużo, w tym czasie w Europie ukazywały się już publikacje przynoszące setki, a nawet tysiące rozwiązań autorstwa utworów anonimowych i pseudonimowych. Były to jednak dzieła obejmujące europejską (także częściowo polską) produkcję piśmienniczą przede wszystkim w języku łacińskim. Załuski zgromadził zaś pseudonimy autorów polskich. Ponadto — jako chyba pierwszy u nas posłużył się terminem „pseudonim”. Słowa tego nie objaśniały słowniki języka polskiego z wieków XVI-XVIII do *Słownika* Lindego włącznie (choć znały słowo „anonim”), a oświeceniowy „Monitor” zalecał swym współpracownikom posługiwanie się „zmyślonym imieniem.”

Zestawienie Załuskiego — to nieśmiałe pierwociny naszej pseudonimografii. Właściwy jej rozwój przypada na okres pozytywizmu³. Aż pięć osób z pokolenia pozytywistów pracowało nad zbiorami pseudonimów polskich: Edward Minkowiecki, Stanisław Botwiński, Izabela Zbiegniewska, Helena Dąbczańska-Budzynowska i anonimowy współpracownik poznańskiego czasopisma „Warta”.

Minkowiecki w roku 1881 opublikował niemal jednocześnie w trzech pismach, następnie w odrębnej książce, *Wykaz pseudonimów używanych przez autorów polskich*⁴. Zbiór ten, zawierający blisko 570 pseudonimów 407 autorów, został uporządkowany według najprostszego schematu: pseudonim i jego rozwiązanie w części pierwszej oraz nazwiska autorów i ich pseudonimy w części drugiej, bez żadnych danych dotyczących występowania pseudonimu, osoby autora, podstawy rozwiązania itp. Ten niedostatek pracy Minkowieckiego zauważył anonimowy bibliograf — współpracownik „Warty”, który podał Uzupełnienia do „Wykazu pseudonimów...” swego

poprzednika oraz własny zbiór zatytułowany *Pseudonimów autorów polskich poczet nowy*⁵, stosując, w miarę posiadanych materiałów, właściwy system ich opracowania: pseudonimy otrzymywały dokumentację bibliograficzną, autorzy — biograficzną. Minkowiecki, przygotowując w roku 1888 książkowe wydanie swego *Wykazu...* nie skorzystał z wzorów autora z „Warty”. Zwiększył jedynie ilość pseudonimów do blisko 800, nazwisk do 576 — nie wprowadzając żadnych zmian w opracowaniu materiałów.

Zagadki literackie Stanisława Botwińskiego publikowane w latach 1893-1899 w „Tygodniu” lwowskim⁶ nie doczekały się wydania książkowego. Zbiór opracowany był częściowo według wzoru z „Warty”: autor przytaczał niekiedy miejsce występowania pseudonimu, czasem drogę, która doprowadziła do jego rozwiązania. Znajduje się tu np. opis procesu przeciw księdzu Stanisławowi Stojalowskiemu, w wyniku którego rozszyfrowano pseudonim „Prawdziwy Polak”.

Zbiegniewska i Dąbczańska⁷ zrobiły kolejny — choć niewielki — krok w rozwoju naszej pseudonimografii. Zbiorek Zbiegniewskiej, wydany w 1905 r. pt. *Pseudonimy i kryptonimy pisarzy polskich*, zawierał ponad 1400 pseudonimów blisko 1120 autorów, zbirek Dąbczańskiej — *Pseudonimy pisarzy polskich* — ok. 1700 pseudonimów ponad 1180 autorów. W obydwu publikacjach zamieszczono krótkie wstępy o „psychologii pseudonimu”, tj. o przyczynach jego przyjmowania, o funkcjach, rodzajach itp. Przy pseudonimach wybitniejszych pisarzy znalazły się uwagi (często anegdotyczne) o pochodzeniu pseudonimu oraz miejscu jego występowania.

W podobny sposób opracował w 1922 r. swój zbiór wileński bibliotekarz, Ludwik Czarkowski⁸. Przytoczył on rozwiązania blisko 2600 oznaczeń ponad 1730 autorów. Na tle zestawień poprzednich jego *Pseudonimy i kryptonimy polskie* wymagają dwu uwag: po pierwsze — uwzględnił on spory procent pseudonimów publicystów i dziennikarzy (czego dotąd raczej nie robiono), głównie ze znanego sobie środowiska wileńskiego; po wtóre zamieścił na kilku stronach 152 pseudonimy nie rozwiązane lub z rozwiązaniem wątpliwym (zaopatrując je na ogół w dokumentację bibliograficzną), co także należało i należy do rzadko stosowanych w pseudonimografii polskiej i światowej posunięć.

Wymienione zbiory wywoływały dość krytyczne opinie recenzentów, którzy, podkreślając wartość i potrzebę prac nad pseudonimami, postulowali przygotowanie naukowego ich wykazu⁹.

Stanisław Lam, omawiając pracę Czarkowskiego, pisał o polskiej pseudonimografii:

„...wszystko, co dotychczas zrobiono, należy uważać jedynie za materiał, który raz jeszcze krytycznie przejrzeć należy, zestawić z bibliografią oddzielnych utworów oraz z rejestrami czasopism i w ten sposób stworzyć dopiero naukowy słownik pseudonimów. Przy każdej pozycji bezwzględnie znaleźć się musi określenie ścisłe cza-

sopisma, roku, w którym pseudonim ten się pojawił, albo też tytuł dzieła wynotowany według zasad bibliograficznych.”¹⁰

W dwa lata później bibliograf i bibliotekarz krakowski, Władysław Baran, także krytycznie oceniając dotychczasowe zbiory, szczególnie pracę Czarkowskiego, i wytykając mu liczne błędy (których zresztą sam się w swej recenzji nie ustrzegł), uściślił postulaty Lama i sprecyzował zasady, według których winien być opracowany poprawny słownik pseudonimów¹¹. Recenzent domagał się właściwej dokumentacji bibliograficznej dla pseudonimu, podawania źródła deszyfracji, zwracał uwagę na konieczną staranność i krytycyzm w opracowywaniu materiałów pseudonimowych. Swoje postulaty oparł Baran — oczywiście poza własnymi przemyśleniami — na niemieckich słownikach pseudonimów. Pewnie dlatego w teoretycznie idealnym obrazie takiej publikacji zabrakło części drugiej, wychodzącej od nazwisk, którą wszystkie nasze zbiory pseudonimów dawały, a której nie ma w wielu pracach niemieckich.

Być może surowa rozprawa Barana ostudziła zapęły polskich pseudonimografów, bo w ciągu najbliższych kilkunastu lat nie pojawiła się większa praca z tego zakresu. Wprawdzie Adam Bar w „Przeglądzie Bibliotecznym” (1925, s. 105-110) zamieścił *Przyczynki do wykazu pseudonimów i kryptonimów polskich*, Wiktor Doda w „Przewodniku Bibliograficznym” (1928, nr 15—18) podał *Garść nieznanych pseudonimów polskich*, Żanna Kormanowa przygotowała przy opracowanej przez siebie książce pt. *Materiały do bibliografii druków socjalistycznych na ziemiach polskich w latach 1866-1918* (Warszawa 1935) zestawienie autorskich i partyjnych pseudonimów rozwiązanych (ponad 1000) i nie rozwiązanych (blisko 2360), występujących w drukach socjalistycznych, a Stanisław Pigoń w „Kurierze Poznańskim” (1936, nr 240) opublikował artykuł *Przyłbica podniesiona* z rozwiązaniem kilkudziesięciu pseudonimów, ale były to zestawienia stosunkowo drobne.

Dopiero Adam Bar ze swymi współpracownikami Władysławem T. Wisłockim i Tadeuszem Godłowskim przygotowali *Słownik pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polski dotyczących*, odpowiadający na ogół wymaganiom naukowym i nadziejom użytkowników.

Dwa pierwsze tomy, rozwiązujące pseudonimy, ukazały się w roku 1936, tom trzeci, zawierający część nazwiskową oraz sprostowania — w roku 1938. *Słownik* Bara przynosi rozwiązania ponad 12 tys. pseudonimów ok. 6200 autorów. A więc przeszło 21 razy więcej pseudonimów i 15 razy więcej nazwisk niż *Wykaz* Minkowieckiego sprzed półwiecza oraz przeszło 4 razy więcej pseudonimów i nazwisk niż zbiór Czarkowskiego sprzed czterech lat.

Słownik ten jest dotąd podstawową pomocą czytelnika i badacza. Tom pierwszy poprzedzony został wstępem omawiającym po krótko zarys pseudonimografii polskiej i światowej, źródła, z jakich autorzy korzystali przy

opracowywaniu dzieła, zakres uwzględnionych materiałów oraz zasady ich edytorskiego przygotowania. W części pseudonimowej obok rozwiązania podana została dokumentacja, na ogół przykładowa, tzn. tytuł książki lub artykułu w piśmie, które ukazały się pod danym pseudonimem, rok publikacji, nota genologiczna określająca rodzaj pisarstwa uprawianego pod danym oznaczeniem. Zawsze podano też źródło rozwiązania. W części nazwiskowej Bar poszedł za swymi poprzednikami: dał tylko wykaz nazwisk i pseudonimów.

Twórcy tego *Słownika* wykonali pracę ogromną: przekopali się przez całą *Bibliografię polską* Estreichera, przez dziesiątki katalogów, prac bibliograficznych i historyczno-literackich, przez wiele obcojęzycznych słowników pseudonimów i krajowe zbiory rękopiśmienne, przez encyklopedie, pamiętniki itp. i zgromadzili znane sobie rozwiązania z całej naszej literatury pod jednym tytułem, w jednym układzie alfabetycznym, z poprawną w zasadzie dokumentacją i oprawą naukową.

W latach trzydziestych naszego wieku była to niewątpliwie — na tle licznych już istniejących słowników europejskich — praca bardzo dobra od strony metodologicznej. Tak też została oceniona przez recenzentów krajowych i zagranicznych ¹².

Druga wojna światowa przeszkodziła w kontynuacji *Słownika* zamierzonej przez Bara i przerwała na długo rozwój naszej pseudonimografii. Najnowsze jej pozycje to zamieszczone w dwu seriach *Słownika współczesnych pisarzy polskich* *Słowniki pseudonimów i kryptonimów*: pierwszy z roku 1966, opracowany przez zespół pod kierunkiem Jadwigi Czachowskiej i Janusza Stradeckiego, zawiera blisko 4,5 tys. pseudonimów oł 1300 pisarzy; słownik drugi, przygotowany przez Jadwigę Czachowską, Alicję Szałagan i Barbarę Winklową, przynosi ok. 2700 rozwiązań pseudonimów ponad 1000 autorów z ostatnich dziesięcioleci ¹³.

I wreszcie *Słownik pseudonimów pisarzy polskich*. Jak już wspomniano, od kilku lat trwa w Instytucie Badań Literackich PAN pod naczelną redakcją Edmunda Jankowskiego praca nad tym słownikiem, który pomieści krytycznie opracowane znane dotąd rozwiązania pseudonimów. Zgodnie ze szczegółową instrukcją przygotowaną przez Redaktora Naczelnego będzie to słownik trzyczęściowy: część pierwsza będzie miała charakter historyczno-metodologiczny, część drugą wypełni wykaz pseudonimów i ich rozwiązań z odpowiednią naukową dokumentacją, w części trzeciej będą pomieszczone materiały biograficzno-pseudonimowe dotyczące autorów. Będzie to więc nie tylko słownik pseudonimów, ale bogate kompendium historyczno-literackie, biograficzne i bibliograficzne.

Trzeba powiedzieć, że o ile w dziedzinie pseudonimografii pozycja Polski w świecie jest dość wysoka (głównie dzięki Barowi), o tyle w dziedzinie pseudonimologii znajdujemy się na bardzo dalekim miejscu. Zainteresowanie pseudonimem od strony teoretycznej pojawiło się u nas w la-

tach sześćdziesiątych ubiegłego wieku. Wtedy też zostały sformułowane pierwsze, ogólnikowe jego definicje¹⁴.

Autorzy naszych zbiorów pseudonimów — jak już wspomniano — ograniczali się we wstępach głównie do spraw historyczno-edytorskich, jedynie Zbiegniewska i Dąbczańska napomknęły o zmianach w częstotliwości występowania pseudonimów w dziejach naszej literatury, o przyczynach pseudonimowości. Krótkie objaśnienia pod hasłem „pseudonim” znajdują się w słownikach terminów literackich, słownikach języka polskiego i wyrazów obcych oraz w encyklopediach (najobszerniejsze w *Encyklopedii wiedzy o książce*). O pseudonimach, ich powstawaniu i funkcjach pisano nieco w pracach historycznoliterackich, ale są to przyczynki powstałe właściwie na marginesie zainteresowań niepseudonimowych¹⁵.

Dopiero w 1970 r. ukazała się w druku pierwsza w Polsce praca omawiająca ogólnie całokształt zagadnienia pseudonimu od strony historycznej, teoretycznej i edytorskiej. Jest to artykuł Edmunda Jankowskiego pt. *Słownik pseudonimów czyli „Larva detracta”*¹⁶. Autor przedstawił pokrótce dzieje pseudonimu polskiego na tle pseudonimiki europejskiej, rozważał zakres pojęcia pseudonimu, sprecyzował i zaproponował jego definicję¹⁷. Sporo miejsca zajęły rozważania na temat przyczyn pseudonimowości i twórczości pseudonimowej naszych literatów. W artykule znalazła się też charakterystyka właściwie przygotowanego, odpowiadającego wymaganiom naukowym słownika pseudonimów. Była to jednocześnie koncepcja *Słownika pseudonimów pisarzy polskich* i założenia pracy, do której przystępował zespół pod kierunkiem Jankowskiego. W zespole tym przygotowywane są także prace dotyczące teorii pseudonimu¹⁸.

Należy przypuszczać, że *Słownik* ten, który będzie — jak sędzę — poważnym osiągnięciem polskiej pseudonimografii, przyniesie podstawowe materiały do badań pseudonimologicznych i znacznie je ożywi. Pozwola one niewątpliwie na dorównanie kroku szybko rozwijającym się w świecie pracom nad pseudonimem literackim.

Przypisy

¹ Prace ewidencjonujące i rozwiązujące tajemnice literackie pojawiły się w Europie w połowie wieku XVI, a od początków XVII — niemal każde dziesięciolecie przynosiło nową pozycję dotyczącą publikacji początkowo anonimowych i pseudonimowych łącznie dla całego piśmiennictwa europejskiego. Od połowy wieku XVIII przygotowywano coraz więcej narodowych zbiorów pseudonimów, a w końcu wieku XIX niemal wszystkie literatury świata miały własne — różnej wielkości i wartości — opracowania „tajemnic literackich”. Por. A. Taylor, F. J. Mosher, *The Bibliographical History of Anonyma and Pseudonyma*, Chicago 1951; Ju. I. Masanow, *W mirie pseudonimow, anonimow i literaturnych poddiatok*. Moskwa 1963.

² Rozróżnienie to sprecyzował słowacki badacz pseudonimu, Jan Vladimír Ormis w pracy *Slovník slovenských pseudonymov*. Turčiansky sv. Martin 1944, s. 41 - 74.

³ Pominąć bowiem wypada nieliczne prace historycznoliterackie i bibliograficzne (np. *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce z lat 1839 - 1857* Jochera) przy okazji i przypadkowo rozwiązujące pseudonimy.

⁴ „Kłosy” 1881, nr 813, 815, 816, 820, 822; „Tydzień Polski” 1881, nr 9, 11, 13, 14, 20; *Spis kryptonimów używanych przez autorów polskich*. „Przegląd Bibliograficzno-Archeologiczny” 1881, nr 9 - 13. Należy zaznaczyć, że w tym samym roku niewielki wykaz pseudonimów polskich ukazał się w Pradze czeskiej. W czasopiśmie „Urbankův Věstník Bibliografický” (1881, II, s. 49-50) E. J., to jest Edward Jellinek zamieścił rozwiązania 60 pseudonimów 44 autorów polskich, którzy „čternarstwu českému jsou znány”.

⁵ „Warta” 1881, nr 303, 364, 1885, nr 563, 1888, nr 613, 614.

⁶ S. Botwiński, *Zagadki literackie*. „Tydzień” dod. „Kuriera Lwowskiego” 1893, nr 9 - 10, 1896, nr 25 - 26, 1897, nr 2 - 3, 1899, nr 28 - 29, 1903, nr 35, 38, 40 - 42.

⁷ J. Z. [I. Zbiegniewska], *Pseudonimy i kryptonimy pisarzy polskich*. Warszawa 1905; H. D. [H. Dąbczańska]: *Pseudonimy pisarzy polskich*. Lwów 1910.

⁸ L. Czarkowski, *Pseudonimy i kryptonimy polskie*. Wilno 1922.

⁹ Por. „Słowo Polskie” 1905, nr 181; „Pamiętnik Literacki” 1905, nr 381-382; „Tygodnik Ilustrowany” 1922, nr 10; „Książka” 1922, nr 8 - 12; „Exlibris” 1924, t. V i odb.

¹⁰ S. Lam, L. Czarkowski: *Pseudonimy...* „Książka” 1922, nr 8 - 12, s. 308.

¹¹ W. Baran, *Kilka uwag o wykazach pseudonimów polskich*. „Exlibris” 1924, z. V.

¹² „Dwa tomy *Słownika pseudonimów i kryptonimów pisarzy polskich oraz Polski dotyczących* opracowane przez Adama Bara przy współudziale Wł. Wisłockiego i Tad. Godłowskiego [...] to po dotychczasowych próbach amatorskich i dyletanckich, po przygodnych zestawieniach, pierwsza u nas poważna, oparta na systematycznych badaniach praca naukowa” — pisano w „Ruchu Literackim” [1937, nr 9 - 10, s. 198]. Recenzent czeski, Bohuslav Koutník uważał, iż *Słownik* Bara „je to práce metodický vzorna a bezvadné védecke urovná”. Podobnie wysoką ocenę dali *Słownikowi* Bara Taylor i Mosher, *op. cit.*, s. 212. Oczywiście *Słownik* Bara nie jest pozbawiony błędów, ale — można by niemal melancholijnie zapytać — czy możliwe jest tego rodzaju dzieło bez braków i wad? Błędy Bara — oczywiście pomijając braki wynikające z ówczesnego stanu badań są następstwem niezbyt gruntownego przygotowania do druku zebranego materiału, częściowo także niestarannej korekty.

¹³ *Słownik współczesnych pisarzy polskich*. Warszawa 1966, t. 4, s. 45 - 237; *Słownik współczesnych pisarzy polskich*. Seria II. Warszawa 1980, t. 3, s. 209 - 317.

¹⁴ „Zmyślone nazwisko autora” — W. Zieliński, *Pseudonimy i anonimy*. „Biblioteka Warszawska” 1860, IV, s. 208; „Wymyślone, przybrane nazwisko; autor z przybrany nazwiskiem” — *Słownik języka polskiego* pod red. A. Zdanowicza i in. Wilno 1861, t. 2, s. 1322; „Imię lub nazwisko zmyślone używane zamiast prawdziwego na utworach literackich [...] Niekiedy także pseudonim, zwłaszcza jeżeli obejmuje inne rzeczywiste nazwisko, nazywa się allonimem [...]”, *Encyklopedia powszechna* S. Orgelbranda, Warszawa 1865, t. 21, s. 728.

¹⁵ Por. m. in. W. Berbelicki, *Pseudonimy Józefa Tokarzewicza*. „Roczniki Biblioteczne” 1959, nr 1 - 2, s. 247 - 256; Z. Makowiecka i K. Kostenicz, *Nieznany spis pseudonimów szubrawskich w: Miscellanea z okresu romantyzmu*. Wrocław 1956, s. 91 - 99; D. Świerczyńska, *Pseudonimy „Wiadomości Brukowych”*. „Roc-

nik Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza” 1974, s. 137-166; T. Ulewicz, *W sprawie humanistycznych pseudonimów literackich. Polyconius-Spiczyński. „Onomastica”* 1958, z. 1, s. 139-147.

¹⁶ E. Jankowski, *Słownik pseudonimów czyli „Larva detracta” w: Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych. Wybrane problemy.* Książka zbiorowa pod redakcją J. Czachowskiej. Wrocław 1970, s. 159-181.

¹⁷ „Pseudonimem literackim jest każde oznaczenie autorstwa jakiejkolwiek pracy literackiej w sposób różniący się od aletonimu, tj. imienia i nazwiska obowiązującego w życiu cywilnym autora”. E. Jankowski, *op. cit.*, s. 152-153.

¹⁸ Jedna z nich, autorstwa piszącej te słowa, pt. *Pseudonim literacki i jego stosunek do tekstu*, ukazała się drukiem w „Pamiętniku Literackim” 1979, z. 4, s. 213-229.